

нравственного развития дошкольников не являются постоянными. Это зависит от условий его осуществления и потенциала дошкольника. Важным при этом является отслеживание уровня нравственного развития детей дошкольного возраста, его тенденций и варьирования.

The material of theoretical analysis essence and features of moral development preschooler's are considered in this article. The basic concepts that characterize the moral personality development in the preschool years are revealed. Presented studies have greatly enriched the scientific potential and educational psychology data about the genesis of moral development in the preschool years, the content and features of the individual components of the moral sphere (moral consciousness, feelings, emotions, behavior, etc.). Generalization of results: moral development - is the level of assimilation of ideas about moral norms of formation of moral sentiments and moral behavior. Laws of moral development in preschoolers are not permanent. It depends on the conditions of implementation and potential preschooler. Important is the tracking level of moral development of children of preschool age, its trends and variation.

О.А. Лукасевич (м. Запоріжжя)

ДУХОВНІСТЬ ЯК ІНТЕГРАЛЬНА ПСИХОЛОГІЧНА ОЗНАКА ЗРІЛОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Сучасна психологія виявляє не згасаючий інтерес до феномену особистісної зрілості і, в першу чергу, її духовно-моральної складової. Це обумовлено, з одного боку, зростаючим розумінням значення “людського фактору”, а з іншого – великими соціальними змінами, трансформацією стереотипів життя, що активно виявляється у життєвому прагматизмі людей, падінні соціальної значущості праці у великій кількості молоді, зростанні серед них орієнтацій на індивідуалізм, кризі ідентичності. У зв’язку з цим, наука вимагає дійсно системного перегляду філософських, психологічних, соціально-педагогічних основ сучасних гуманітарних практик з точки зору їх істинно антропологічної модальності, їх здатності цілеспрямовано вирощувати “власне людське у людині”.

Метою статті виступає аналіз основних теоретичних підходів до проблеми дослідження особистісної зрілості, визначення духовності як її інтегральної психологічної ознаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціальний аналіз наукових напрямків щодо розуміння інтегральних проявів особистісної зрілості показав, що найбільш загальними атрибутами зрілості особистості виступають суб’єктність і духовність, які співвідносяться між собою як форма і зміст особистісної зрілості. Зрілість у такому випадку конкретизується як єдність суб’єктної форми і духовного змісту особистості, або як такий рівень особистісного розвитку, на якому людина оволодіваючи власним життям, присвячує його служінню духовним цінностям.

Зважаючи на вище зазначене, можна сформулювати важливі для конкретно-психологічного дослідження зрілості особистості два наслідки.

По-перше, духовність і суб’єктність – це інтегральні диференційно-психологічні ознаки, індивідуальна вираженість яких створює психологічний профіль зрілої особистості. Так, однією із стратегій дослідження, що передбачає одночасне врахування обох вимірів особистісної зрілості, є типологічний аналіз. В результаті побудови особистісної типології виділяються різні варіанти співвідношення між рівнем вираженості суб’єктності і духовності: безсуб’єктна бездуховність, суб’єктна бездуховність, безсуб’єктна духовність, суб’єктна духовність. Звісно, дана типологія – це умовність, оскільки враховує лише “акцентуйовані”, ідеалізовані типи особистісної зрілості. В реальності можливі чисельні індивідуальні комбінації суб’єктності і духовності, якими у кожному конкретному випадку обумовлений психологічний облік особистості.

По-друге, якщо на теоретичному рівні аналізу особистісна зрілість конституюється суб’єктністю і духовністю, то на рівні конкретно-психологічного дослідження, щоб її

діагностувати і розпізнавати необхідне виділення певних індикативних змінних. Безсумнівно, особистісна зрілість має безліч різноманітних психологічних корелятивів, проте її ключові ідентифікуючі ознаки пов'язані, на наш погляд, із готовністю до здійснення вчинку. Вчинок є стрижневим утворенням, у зв'язку з чим його індивідуально-психологічні властивості – змістові і формальні – виступають індикативними параметрами особистісної зрілості. З одного боку, вчинок є “ядром” функціональної організації особистості у якості суб'єкта життя, тобто таким утворенням, за появи якого особистість починає функціонувати як суб'єкт щодо власного життя і самого себе у біографічному масштабі. З іншого боку, вчинок виступає “носієм” самих узагальнених, генералізованих змістів у індивідуальній психіці, тобто тією психологічною структурою, за змістом якої можна судити про духовність особистості вцілому. Тому рівень готовності до здійснення вчинку і ступінь наповненості його змісту – це основні психологічні критерії функціональної і змістової зрілості особистості.

Визначення рівня суб'єктності конкретної людини передбачає вивчення структурно-функціональних властивостей, в той час як визначення індивідуальної міри духовності вимагає аналізу змісту вчинку. Аналіз формальних властивостей розкриває, наскільки функціональна індивідуальна готовність до здійснення вчинку, у якій мірі вона забезпечує можливість суб'єктного способу існування особистості. Аналіз змістових властивостей розкриває, у якому місці шкали “бездуховне-духовне” розташовується індивідуальний зміст вчинку і на що конкретно він орієнтує життєвий шлях особистості.

Між формальним і змістовим дослідженням зрілої особистості існує суттєва різниця. Форма існування зрілої особистості, яка виражена її суб'єктністю щодо власного життя і самої себе, досить повно “схоплюється” на рівні аналізу одиничного суб'єкта та його індивідуальної життєдіяльності. Вивчення змістової сторони, навпаки, передбачає вихід за межі особистої біографії у сферу родового життя, колективної життєдіяльності. Для того, щоб встановити індивідуальну міру наповненості, а значить зрілості особистості, зміст смислу її життя необхідно співставити із змістом смислу буття колективного суб'єкта. Так само як окрема особистість є суб'єктом індивідуального життєвого шляху, суспільство і людство виступають у ролі суб'єкта історичного шляху, перетворюючи умови його існування відповідно до смислів життя, що вироблені в культурі.

Ступінь конвергенції життєвого шляху особистості з історичним шляхом суспільства залежить від міри відповідності індивідуального смислу життя смислоутворюючим соціальним і загальнолюдським цінностям. Особистість, смисл життя якої укорінений у загальнолюдських, буттєвих цінностях, - це зріла духовна особистість. Саме для того, щоб змістово оцінити рівень духовності смислу життя конкретної особистості, необхідно вийти у контекст, переважаючий особисту біографію і пов'язаний з “колективною біографією”. У цьому аспекті аналізу особистісної зрілості психологія тісно “кооперується” з філософськими науками.

У більшості філософських вчень і соціогуманітарних теоріях у якості еталону духовності приймаються загальнолюдські цінності, які розглядаються як “квінтесенція людського духа”, “історичні і культурні універсалії духовності”, “ціннісно-смисловий код людства”, “вираз загальнонародової люської сутності” тощо.

Аналогічна позиція представлена у низці психологічних концепцій.

Так, на думку А. Адлера, смисл життя зрілої здорової особистості базується на “соціальному інтересі”, який отримує наступні ціннісні інтерпретації: “гармонія з соціальним оточенням”, “допомога іншим людям”, “служіння інтересам людства”, “внесок у розвиток культури і суспільства”, “жертвування особистим благом заради людської вигоди”, “содія оточуючим”, “інтерес до товаришів по життю”, “приналежність до спільноти людей”, “присвячення загальній справі”, “гуманізм” [11].

В концепції А. Маслоу ключовою ознакою особистісної зрілості і здоров'я вважається “дотримання цінностей буття, які спокон віків оцінювались великими релігійними мислителями і філософами, та повністю відповідають тим речам і явищам, які у найвідоміших мислителів людства заслуговували звання вищого смислу життя” [4, 120].

Дані цінності лежать в основі пізнавальної, моральної та естетичної оцінок предметів і явищ світу, відповідно під кутом зору співвідношення істинності та хибності, блага і шкоди, прекрасного і потворного. Духовні цінності принципово не ранжуються між собою, що пояснює можливість вільного вибору, пріоритету однієї з них без обов'язкового заперечення або протиставлення іншим. Тим самим суттєвою ознакою духовності можна назвати альтернативність [5].

Важливий момент формування і розвитку духовних цінностей у морально-рефлексивній свідомості суб'єкта, який пізнає і розуміє світ – поява у нього почуття “внутрішньої, особистісної свободи”, “свободи як духовного стану, самовідчуття людини”. Відтак, духовність розуміється як здатність переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт особистості на етичній основі, здатність створювати той внутрішній світ, завдяки якому реалізується тотожність людини, її свобода від жорсткої залежності перед ситуаціями, що постійно змінюються [8].

В. Франкл ввів у психологію уявлення про духовність як базовий “екзистенціал” людського буття, пов'язуючи його з іншими аспектами життя. Науковець виділяв три рівні виміру людини, які відповідають різним ступеням еволюції. Перший рівень – біологічний, тілесний, яким обмежується існування рослинного світу. До тваринного світу додається рівень психологічний, душевний. У людини надбудовується третій, духовний, або ноетичний, рівень, який В. Франкл пов'язував з орієнтацією на смисли і стверджував, що людина інтегрує всі три рівні функціонування [10].

За В. Франклом, духовна людина орієнтується на інтегральні цінності людства, тобто духовність виступає як базовий “екзистенціал” зрілої особистості поряд із свободою і відповідальністю. Вимір духовності відкривається через особистісне становлення і зростання. Сутність цього способу існування заключається у виході за межі ієрархії особистих потреб у просторі, де орієнтирами для самовизначення служить широкий спектр загальнолюдських і трансцендентних духовних цінностей.

Духовність уявляє собою інтеграцію багатьох смислоутворюючих цінностей особистості, що обумовлюють реалізацію творчих здібностей. Духовність особистості та її самореалізація є діалектично обумовленими категоріями, що знаходять своє втілення в процесі пошуку, набуття і здійснення особистістю своїх основних, життєвих потреб в самоактуалізації і самоствердженні. Духовність особистості може розглядатися як основоположний фактор можливості здійснення особистістю реалізації себе, своїх здібностей і потенцій в різних формах своєї активності. Таким чином, витоки своєї духовності необхідно шукати у факті соціальної сутності людини, у протиставленні і єдності суспільного і особистого інтересів [10].

С.Л. Рубінштейн свій онтологічний та етичний аналіз проблеми способу і смислу людського буття характеризував таким чином: “Смисл людського буття – бути джерелом світла й тепла для інших людей. Бути свідомістю Всесвіту і совістю людства. Бути центром перетворення стихійних сил в сили усвідомлювані. Бути перетворювачем життя, безперервно удосконалювати життя” [7, 385].

На думку В.І. Слободчикова, духовність відноситься до родових визначень людського способу життя. Дух пов'язує конкретного індивіда, суб'єкта психічної діяльності, особистість людини з усім людським родом у розвороті її культурного та історичного буття. Духовність надає смисл життя окремої людини. Як спосіб, як образ буття цілому духовність відкриває доступ до любові, совісті і почуття гідності, до права, правосвідомості і державності, до мистецтва і художньої краси, очевидності і науки, лише вона може вказати людині, що є істинно головним і цінним у її житті.

Духовне буття починається й існує там, де починається звільнення людини від окупації чужої, і головне, власної самості. Тому свобода є модальним, фактично інструментальним, а не предметно-змістовим визначенням духовного буття людини; вона є силою, енергією пориву у самовизначенні до кращого і вищого. Дух є любов'ю до якості і волею до досконалого у всіх сферах життя. І тому духовне буття можна визначити і описати лише в значенні для нас і в його дії на нас [8].

В.В. Знаков, характеризуючи духовність, робить акцент на активності суб'єкта, і визначає духовність суб'єкта як результат його долучення до загальнолюдських цінностей, духовної культури. З цієї позиції дух уявляє собою об'єктивне явище, яке обов'язково передбачає, потенційно містить в собі активність суб'єкта. Активність спрямована на опредмечування ідеї, формування значень, які характеризують семантичне поле культури, духовний досвід людства.

Важливим джерелом духовності суб'єкта є етичні норми, на які він орієнтується у повсякденному житті, в тому числі обумовлені не лише його уявленням про належне, моральне ставлення до іншої людини, а й практичними, утилітарними міркуваннями. В етичних, естетичних та інших нормах закріплені вищі зразки людської культури, і якщо суб'єкт засвоює, переживає їх як обов'язкові зразки поведінки, то він долучається до вищих духовних цінностей буття. Духовне багатство людини зростає, коли закріплені в суспільних нормах духовні цінності стають невід'ємною частиною її духовного світу, суб'єктивної реальності [1].

В основі праць Т.О. Флоренської лежить уявлення про людину як істоту, яка має не лише наявне "Я", що актуалізоване у повсякденній самосвідомості і детерміноване об'єктивними обставинами, а й потенційним духовним "Я", що не підпорядковане тиску обставин. Внутрішній діалог наявного і духовного "Я", послух духовному і дає змогу людині відтворювати свободу волі і долати рамки негативної причино-наслідкової детермінації [9].

Д.О. Леонтьєв пропонує розглядати духовність як вищий рівень людської саморегуляції, властивий зрілій особистості. В моделі особистості вчений описує шість логік поведінки людини: логіка задоволення потреб, логіка реагування на стимул, логіка схильності, логіка соціальної нормативності, логіка смислу або життєвої необхідності і логіка вільного вибору. Дія, яка основана на духовності відповідає останнім двом логікам [2].

Д.О. Леонтьєв підкреслює, що основана на духовності дія, по-перше, завжди уявляє собою вчинок, тобто дію, доля якої визначається не із наявної ситуації. Пояснення її завжди вимагає врахування узагальнених контекстів, залучення таких пояснювальних принципів, які знаходяться далеко за межами ситуації і завдяки цьому дозволяють людині долати ситуаційну обумовленість поведінки. Адже всі тиски, яким ми схильні піддаватися, іноді зраджуючи самих себе, локалізовані в даній конкретній ситуації. Тому саме за межами ситуації людина може знайти опору, щоб цим тискам протистояти.

По-друге, поняття духовності відноситься до поведінки, що викликана не потребами, а цінностями. Ці дві основні групи чинників мотивації людини виконують одну функцію в мотивації поведінки, але мають різні структурні особливості, різні механізми. Потреби складаються на основі взаємовідносин людини із світом "один на один", як суб'єкт потреби вона завжди самотня та ізольована. Цінності, навпаки, вона засвоює як член різних соціальних груп і спільнот, від сім'ї до людства в цілому, у функціонування яких вона включена. Як суб'єкт цінностей, людина ніколи не самотня; вона завжди взаємодіє із світом через цінності як представник певних груп. Потреби штовхають її зсередини; цінності, навпаки, притягують її ззовні.

Науковець зазначає, що наявність пріоритету духовних цінностей в системі цінностей індивіда недостатня для того, щоб стверджувати, що дана людина духовна. Важливо, щоб людина поводи́ла себе відповідно до цінностей навіть у складних обставинах. Тому крім смислової сфери необхідно досліджувати особистісний потенціал, під яким розуміється "інтегральна системна характеристика індивідуально-психологічних особливостей особистості, що лежить в основі здатності особистості виходити із стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів у своїй життєдіяльності і зберігати стабільність діяльності і смислових орієнтацій на фоні тиску і зовнішніх умов" [2].

Як бачимо, з точки зору Д.О. Леонтьєва, основою духовності є наявність і пріоритет духовних цінностей, втілення яких залежить від високого особистісного потенціалу.

В.М. Мар'ясова розглядає духовність як принцип саморозвитку і самореалізації людини, звернення до вищих ціннісних інстанцій конструювання особистості. Вона вважає,

що розвиток і самореалізація духовного “Я” суб’єкта починається тоді, коли він усвідомлює необхідність визначення для себе того, як він конкретно повинен розуміти загальнолюдські духовні цінності – істину, добро, красоту.

Поява у людини навіть приблизного усвідомленого уявлення про останні свідчить не лише про суб’єктивну значущість духовних цінностей (відповідно інтелектуальних, етичних і естетичних), а й про психологічну готовність до їх засвоєння і формування. Прояв сформованості духовності особистості виражається у двох аспектах особистісної самореалізації: в самоактуалізації як прагненні виявити і проявити свої ціннісні устремління, здібності, домагання, та самоствердженні.

Відтак, особистість, яка самореалізується, яка характеризується розумінням, осмисленням життєвого шляху, яка володіє усіма якісно своєрідними рівнями смислової сфери, має внутрішній стрижень і тенденцію до духовного розвитку. Особистість, яка самореалізується, здатна трансцендентувати смислову регуляцію, виходячи тим самим на більш високий рівень відносин із світом [3].

Більшість дослідників погоджуються з тим фактом, що основна функція духовності – забезпечення гармонійних відносин людей у соціумі. Так, під психологічними відносинами, за В.М. Мясищевим, розуміється “цілісна система індивідуальних, вибіркового, усвідомлюваних зв’язків особистості з різними сторонами об’єктивної дійсності. Ця система впливає із всієї історії розвитку людини, вона виражає її особистий досвід і внутрішньо визначає її дії, її переживання” [6].

Як зазначає В.І. Слободчиков, важливість психологічного аспекта духовності заключається у поєднанні універсального, загальнолюдського з творчим, індивідуальним, яке свідчить про те, що універсальне, вічне, загальнолюдське притаманне кожній людині, потенційно живе в ній. Духовність несумісна з егоїзмом та егоцентризмом. Вона може бути притаманна особистості лише в міру її надособистого буття і прояву у ціннісному ставленні до інших і світу [8].

Висновки. Таким чином, розглянуті підходи до поняття духовності при всьому їх різноманітті дають змогу виокремити певне інваріативне ядро, що представлено у всіх вищезгаданих визначеннях цього феномену. Духовність, як вища підструктура людини, виконує системоутворюючу функцію у формуванні цілісності психічного світу особистості, виконує роль регулятора поведінки і діяльності людини, її взаємовідносин з іншими людьми. Важливими психологічними характеристиками духовності є цінності і ціннісні орієнтації, відповідальність за свої вчинки і поведінку.

Крім того, духовність як змістова характеристика зрілої особистості визначається ступеню злиття індивідуального смислу життя, на яку людина орієнтується у індивідуальній життєдіяльності, із смислом історії, яким сучасне суспільство і людство керується у сукупній життєдіяльності. Смысл життя зрілої особистості спрямовує її життєвий шлях у тому напрямку, що відповідає найбільш прогресивним, бажаним для суспільства і людства лініям історичного розвитку. Своєю життєдіяльністю зріла особистість синергетично посилює життєдіяльність суспільства, кожен вчинок у складі індивідуальної життєдіяльності перетворюється в момент поступового розвитку суспільної історії.

Узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок про те, що суб’єктність і духовність співвідносяться як форма і зміст зрілої особистості. Суб’єкт життя – це особистість, яка досягає вищих рівнів пізнавальної і перетворюючої активності відповідно до власного життя, яка наближається до вищих рівнів її духовного осмислення. Ці рівні представлені загальнолюдськими цінностями, які утворюють особливо міцний фундамент духовності, на основі якого кожен прокладає свій життєвий шлях, формуючи моральні цінності та ідеали.

Література

1. Знаков В.В. Духовность человека в зеркале психологического знания и религиозной веры / В.В. Знаков // Вопросы психологии, 1998. - №3. – С. 104-114.

2. Леонтьев Д.А. Духовность, саморегуляция и ценности / Д.А. Леонтьев // Гуманитарные проблемы современной психологии. – Изв. Таганрогского гос. радиотехн. ун-та, 2005. – №7. – С.16-21.
3. Марьясова Н.В. Духовность личности как социокультурный феномен / Н.В. Марьясова // Психология человека в современном мире. – Т.6. – М.: Институт психологии РАН, 2009. – С. 66-74.
4. Маслоу, А. Дальние пределы человеческой психики / А. Маслоу. – М.: Евразия, 1997. – 432 с.
5. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М.: Смысл, 1999. – 424 с.
6. Мясищев В.Н. Психология отношений / Под ред. А.А. Бодалева. – М.: МПСИ, 2004. – 356 с.
7. Рубинштейн, С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 424 с.
8. Слободчиков В.И. Реальность субъективного духа // Психология личности в трудах отечественных психологов: Хрестоматия / В.И. Слободчиков. – СПб.: Питер, 2009. – 403 с.
9. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии / Т.А. Флоренская. – М.: Ин-т психологии АН СССР, 1991. – 244 с.
10. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 367 с.
11. Adler, A. Sens zycia /A.Adler. – Warszawa: PWN, 1986. – 276 s.

Целью данной статьи является теоретический анализ возможных психологических особенностей, участвующих в становлении зрелости личности. Актуальность работы определяется значимостью указанного процесса в условиях современной социальной ситуации. В исследовании раскрываются следующие дефиниции: «зрелость личности», «становление личности», «духовно-нравственное становление зрелости личности». Акцент в исследовании делается на анализе духовно-нравственной составляющей зрелости личности. Духовность рассматривается как высшая подструктура человека, подчеркивается ее интегрирующая, системнообразующая функция в формировании целостности психического мира личности, обосновывается основополагающая роль духовности как регулятора поведения и деятельности человека, его взаимоотношений с другими людьми.

The aim of the present article is the theoretical analysis of possible psychological peculiarities, which take part in personality maturity formation. The work's relevance is defined by importance of the mentioned process in the conditions of modern social situation. The research analyzes the following definitions: "personality maturity", "personality formation", "spiritual and moral personality maturity formation". Emphasis in the research is made on the analysis of spiritual and moral component of personality maturity. Spirituality is examined as a higher fine-tuning of man, its integrating and systembuilding function is in forming of integrity of the psychical world of personality are underlined, the fundamental role of spirituality is grounded as a regulator of behavior and activity of man, his mutual relations with other people.

О.П. Патинок (м. Київ)

ДУХОВНІСТЬ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української держави особливої актуальності набуває проблема формування духовних цінностей у молоді. Назріла нагальна потреба в культурному і духовному відродженні української нації, суть якого полягає у формуванні освіченої, творчої особистості, яка б могла відповідально виконувати професійні обов'язки. Тому сьогодні на вищу освіту покладається важлива функція – створення сприятливих умов для максимального розвитку творчих, інтелектуальних можливостей